

Janez MARUŠIČ

Trajnostni ali vzdržni razvoj?

Pojav besedne zveze »vzdržni razvoj« ob veliko pogosteje rabljeni besedni zvezi »trajnostni razvoj« nakazuje obstoj pomembnih metodološki razlik pri uresničevanju varstva okolja in varstva narave. Koncept »trajnostnega razvoja« izhaja iz upravljaljskih zamisli za trajno rabo okoljskih virov in trajno ohranjanje določenih stanj okolja. Varstvo narave se pri tem institucionalizira v obliki ustvarjanja prostorskih rezervatov, v katerih nadzira rabo zemljišč. Po konceptu varstva, ki ga ubeseduje »vzdržni razvoj«, naj varstvo narave ne bi bilo omejeno samo na ustvarjanje rezervatov. Uresničevalo naj bi se z zahtevo, da se ob posegih v okolje kar najbolj samoomejujemo, ne glede na to, kam v prostor posegamo. To je mogoče doseči z načrtovanjem

racionalnih alternativnih razvojnih možnosti in uresničevanjem tistih med njimi, ki kar najmanj omejujejo samoraslost narave. Izhodišče za tako presojo je izdelovanje vrednostnih zemljevidov, ki v prostoru poustvarjajo različne interese do prostora. Ti omogočajo presojo večstranske ustreznosti mesta in oblike razvojnega posega ter spoznamni dogovor o rabi zemljišča.

Ključne besede: biotska raznolikost, naravni parki, Natura 2000, ogrožene vrste, prostorski razvoj, prostorsko načrtovanje, ranljivost narave, trajnostni razvoj, varstvo habitatov, varstvo narave, vzdržni razvoj

1 Uvod

Razprava o tem, ali je angleško besedno zvezo »sustainable development« bolj smiselno prevajati kot »trajnostni« ali »vzdržni« razvoj (ali celo »trajno sonaravni razvoj«), ni pravda, podobna tisti, ki ji je Prešeren namenil znamenite verze »*Al prav se piše kaša ali kasha, se šola novočrkarjev srdita z ljudmi prepira starega kopita.*« Pri tem namreč ne gre za vsečnost označevalca danes aktualne razvojne (varstvene) paradigme. Če je videti, kot da paradigma sama in cilji, ki jih zastavlja, nimajo možnosti, pa preference za uporabo posamezne besedne zveze kot označevalca paradigme nakazujejo različnost predstav o poteh k uresnitvi paradigme, k njenim ciljem. Vsaka od besednih zvez namreč implicira metodološke razlike, različne pristope k urejanju – načrtovanju in upravljanju prostora. Kakofonija interesov in normativnih principov, ki spremljajo razvoj v prostoru, tudi kakofonija nastopov različnih strokovnosti, ki v imenu pripisane splošne pomembnosti normativnih principov njihovih področij zahtevajo zase ekskluzivno pravico pri odločanju o rabi zemljišč, se izraža tudi pri uporabi različnih besednih zvez za označevanje splošne razvojno/varovalne paradigme.

2 Trajnostni razvoj

Pojem trajnosti in tudi oblike človekovega vedenja v okolju, na katere se pojem nanaša, je slovenskemu prostoru nazorno predstavilo *Berilo o trajnosti*, ki ga je izdal Andragoški center Slovenije. »Pojem, ki je izšel iz teorije gospodarjenja z gozdom, je uporaben pri gospodarjenju z vsemi naravnimi ekosistemi,«

pišejo avtorji navedenega berila (Anko, Bogataj in Mastnak, 2009, str. 55).

V gozdarstvu naj bi zamisel o trajnostnem gospodarjenju poznali že več kot 300 let. Pomeni način gospodarjenja z gozdom, ki zagotavlja trajno izrabo lesne mase – glavnega gozdnega vira.^[1] Posplošitev koncepta trajnostnega gospodarjenja kot splošnega vodila za vsakršen razvoj v okolju sproža več pomislekov. To niso samo pomisleki, da trajnostni koncept ne daje splošnega vodila, ker je uporaben samo za rabo naravnih virov, temveč je celo v zvezi z rabo naravnih virov ta koncept vprašljiv. Ekolog J. M. Vandeman (2001) je na primer kritičen do uporabe koncepta trajnosti (ang. *sustainable*) v gozdarstvu. Naj na kratko povzamemo njegov pomislek. Predvidevamo, da drevo, ki ga posekamo v skladu z načelom trajnostnega gospodarjenja z gozdom, nosi s seboj spremembo alela, ki bi lahko bil pomemben za evolucijsko dinamiko vrste, na primer za njeno prilagoditev na globalno segrevanje ozračja. S tem ko smo drevo posekali, smo dedni spremembi preprečili, da bi se uveljavila znotraj biološke vrste. Ne glede na skladnost s trajnostnim gospodarjenjem bi morali imeti posek drevesa za neustrezno ravnanje s stališča varstva narave. »Dokumentiranje vplivov gospodarjenja na gensko raznolikost gozdnega drevja in drugih rastlin naravnih rastišč je težavno in o tem obstaja malo kvantificiranih podatkov,« piše Vandemann (2001, str. 1). Zato njegova kritika zamisli o trajnostnem razvoju ni podprta z raziskovalnimi dokazi. Je predvsem načelni premislek. Toda tudi koncept trajnostnega razvoja je take vrste.

Koncept trajnostnega razvoja sovpada s predstavo, da naj bi človek kot gospodar upravljal Zemljo – naravni ekosistem – podobno kot gozdar upravlja gozdno drevje. To je predstava o delovanju umnega gospodarja. Ta sledi svetopisemski predstavi o statičnem na začetku sveta dokončno ustvarjenem okolju. Sledi tudi napotku, ki ga je Bog dal moškemu in ženski, tudi njegovi stvaritvi, o tem, kako ravnati z okoljem: »/.../ [G]ospodujta ribam v morju in pticam na nebu ter vsem živalim, ki se gibljejo po zemlji /.../ Glejta, dajem vama vse zelenje s semenom, ki raste po vsej zemlji, in vse sadno drevje, katerega sadje nosi seme. Naj vama bo v hrano.« (Sveto pismo, 2003, str. 52.) Res je. Ljudje živimo v naravi, skupaj z njo in od nje. Tako ali drugače jo izkoriščamo. »Mi vsi ubijamo, da bi jedli«, je malce dramatično zapisal J. M. Vandemann (2001) v že omenjenem spletnem članku. Da bi to lahko trajalo ter da bi mi in naši potomci lahko preživeli, moramo naravo ohranjati v obliki, kakršna nam je to že omogočala. Toda predstavo o trajnostni zemeljski združbi ponovno in ponovno ruši ustvarjalnost narave – evolucija. Še huje za ta koncept je, da to predstavo ruši tudi človekova ustvarjalnost, iskanje boljših preživetvenih možnosti za prihodnost, kar je v prisposobi in kot vzrok za neogibnost varstvenih premislekov prikazal G. Hardin v znamenitem eseju *Tragedija srenjskega pašnika* (Hardin, 1968). Trajnost vselej opredelimo na temelju tistega, kar vemo, pišejo avtorji Berila o trajnosti. Če sodimo po primerih dobrih praks trajnostnega obnašanja, ki jih predstavlja to berilo^[2], ohranjanje okolja zahteva tudi ohranjanje upravljavskih praks, ki so ga ustvarile. Toda varstvo, za katero se odločamo danes, se bo uresničilo šele v prihodnosti. Kakšna bo prihodnost? Ali bo prihodnost res lahko taka, kakršna je sedanjost, ali taka, kakršna je bila preteklost? Skupaj s Sokratom bi se lahko vprašali: »In kako naj o tistem, o čemer ne vem, kaj je, vem, kakšno neki je?« (Platon, 2004, str. 887) Naj okolja ne varujemo, ker tega, kar naj bi z varovanjem dosegli, pravzaprav ne moremo poznati? Varstveno delovanje naj bi bilo skladno s trajnostnim ohranjanjem biotske raznovrstnosti. Ali tako delovanje sploh lahko uresničimo? Imamo o tem dovolj znanja? Ali bomo sploh kdaj imeli dovolj znanja o tem? Na taka vprašanja daje enega od mogočih odgovorov biološki sistem na Zemlji. V mehanizmih evolucije imajo mutacije dednih osnov organizmov vlogo »pogledov« v neznanu. Med njimi je veliko »strelov v prazno«. So pa tudi zasnove prihodnosti organizmov in njihovega delovanja v okolju in nanj. Mutacije so svojevrstni alternativni načrti prihodnosti, ki jih v naravi, kolikor danes vemo, spodbujajo naključja, izbiri med njimi pa racionalnost učinkov in delovanja v sistemu.

3 Vzdržni razvoj

S konceptom vzdržnega razvoja predvidevamo, da za prihodnje delovanje vedno lahko pripravimo različne mogoče zasnove,

med katerimi izberemo tiste, ki so videti varstveno ustrežnejše in za katere je hkrati mogoče domnevati, da so uresničljive. Toda vprašanje, na katero moramo najprej odgovoriti, je: »Ali je neka zamišljena oblika razvoja, neki razvojni poseg sploh potreben? Ali se lahko odpovemo nekemu svojemu delovanju, ki spreminja okolje?« To vprašanje je popolnoma neodvisno od stanja oziroma kakovosti okolja. Izhodišče zanj je namreč sklep, da je vsak človekov poseg v okolje sam po sebi nesprejemljiv, če ni potreben, naj še tako malo spreminja okolje in čeprav prizadene varstveno še tako nepomembno okolje. Zato je nujno tudi po pomenu enako vprašanje: »Ali smo za zadovoljitev potrebe izbrali najbolj vzdržno obliko posega v okolje?« Če ne odgovorimo na zgornji vprašanji, si le težko predstavljamo, kako uresničiti cilj, ki si ga je v članku zastavil M. J. Toman (2013, str. 6), ki meni, da »ohranjanje življenjskih prostorov in posledično vrst (in ne obratno) ni nezdržljivo s človekovo dejavnostjo, ki pa ne sme ogroziti narave«.

V skladu s konceptom trajnostnega razvoja uspešnost svojega delovanja presojava z uspešnostjo ohranjanja nekega kakor koli že določenega ohranitvenega stanja okolja. Kot kaže primer, ki ga je predstavil ekolog J. M. Vandeman (2001), ne moremo zatrdno opredeliti naravovarstvene ustreznosti ohranitvenega stanja okolja, ker to stanje ni samoraslo. Soočamo se namreč s pomanjkljivo vednostjo, z omejenim poznavanjem zgradbe, delovanja in razvoja ekosistema. Načeloma ni, ali vsaj danes še ni, inženirstva, ki bi znalo konstruirati samoraslo naravo. Narava je še vedno sama sebi najboljši inženir. Sama se ustvarja, si hkrati izbira in oblikuje najustrežnejša stanja okolja. Hkrati pa vsaka človekova dejavnost po definiciji spreminja samoraslost v eno od oblik motene narave. Ekologa R. T. T. Forman in M. Godron (1986, str. 286) menita, da je prav oblika antropogene motnje tista značilnost, ki določa oblike in gradient naravnosti življenjskih okolij na Zemlji. Motnje določajo krajinsko ekološko tipologijo krajin. **Naravno krajino** (ang. *natural landscape*) določa odsotnost motenj, ki jih povzročajo človekove dejavnosti. Krajina, v kateri človek izkorišča naravne vrste, je **upravljana krajina** (ang. *managed landscape*). Krajino, v kateri človek goji kulturne rastline, ekologa imenujeta **obdelovana krajina** (ang. *cultivated landscape*). Krajina človekovega zunajmestnega bivanja je **predmestna krajina** (ang. *suburban landscape*) in krajina urbanega bivanja **mestna krajina** (ang. *urban landscape*). Ta tipološka razvrstitev krajin ni samo gradient stanja naravnosti v krajini, imamo jo lahko tudi za njen vrednostni prikaz s stališča neogibnosti varstva narave v okolju.

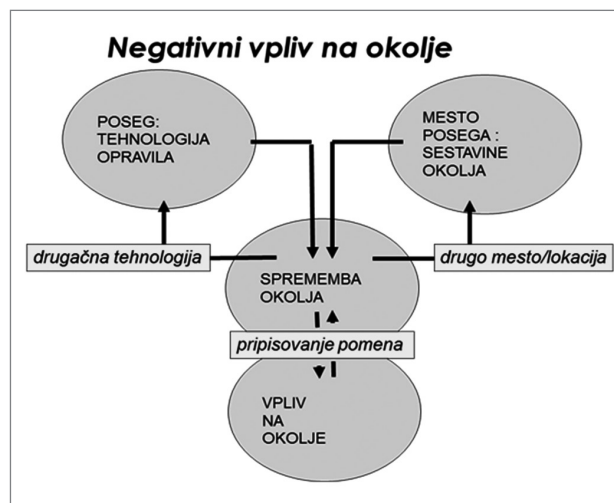
V osnovi bi bil pravi cilj varstva narave sproščena in samorasla narava – naravna krajina kjer koli, ne glede na značilnosti habitata in ne glede na njegovo morebitno preteklo raznaravljeno. Ob takem varstvenem cilju v osnovi ni prostora za človekove interpretacije naravnih posebnosti: izjemnost, redkost, nenavadnost, znanstveno pomembnost. Te in podobne

razlage večje ali manjše pomembnosti nekega stanja narave, ki se pojavljajo kot merila naravovarstvenih prizadevanj, spadajo v kulturni (antropogeni in utilitarni) diskurz. Ne nazadnje bi velikokrat celo oznaka ogroženosti nekega naravnega sistema lahko spadala v ta nabor značilnosti naravnega okolja, ki se interpretirajo skozi človekovo kulturno zavedanje. Uspeh ali domet varstva je odvisen od tega, v kolikšni meri lahko v kakršnem koli okolju zagotovimo odsotnost spreminjevalnih učinkov človekovega delovanja. Varstvo narave bi moralo izhajati iz možnosti (ob tehtanju groženj in neustreznosti, ki jih posamezne možnosti nosijo s seboj), ki jih imamo, da se v prihodnje kar najbolj omejimo pri vplivih na samoraslost, in ne iz prizadevanj za ohranjanje različnih preteklih ali sedanjih stanj okolja.

Kakšno bi torej lahko bilo ohranitveno stanje, ki bi bilo združljivo s človekovo dejavnostjo? Na to vprašanje ni mogoče odgovoriti, ne da bi raziskali, kakšne so možnosti za samoomejitev pri poseganju v okolje. Idealnega stanja sproščene narave, ki bi bilo združljivo z dejavnostmi človekove civilizacije, v načelu ni. Moramo se namreč vprašati, ali ljudje sploh lahko živimo, če se odpovemo inovativnemu in racionalnemu iskanju novih možnosti preživetja. Ali je človekova civilizacija na Zemlji sploh mogoča kot statičen pojav? Ali bi lahko preživel samo z najmanj intenzivno obliko izkoriščanja narave – z »upravljanjem« narave z nabiralništvom in lovom? Ali se lahko vsi odpovemo urbanemu življenju in se odločimo za podeželski način bivanja? Je to uresničljivo? Je to sploh kakor koli smiselno? Ljudje se lahko odločamo za večjo ali manjšo vzdržnost, toda ta ne pomeni nujno povratka k oblikam bivanja, ki imajo značaj starih upravljaljskih postopkov^[3] ali arhaičnih načinov bivanja^[4].

Svoje delovanje v okolju bolj ali manj eksplicitno^[5] načrtujemo in nadzorujemo. Razvojni poseg, ki je načrtovan, lahko presojamo z več merili, preden ga uresničimo v okolju. Pravzaprav bi ga morali presojati z vsemi merili, ki se zdijo za kogar koli kakor koli pomembna. Merila so lahko globalno pomembna. Odločitve, ki izhajajo iz takih meril, prizadenejo vsakogar na Zemlji, njegov vrednostni sistem. Merila so lahko samo lokalno pomembna ali izhajajo iz interesov določene družbene skupnosti. Lahko se ravna tudi samo po interesih ožjih družbenih skupin ali sploh posameznika.

Vsak poseg, če je potreben, lahko izboljšamo v pogledu njegovega prostorskega položaja – lokacije – in v pogledu oblike ter obsega sprememb, ki jih vnaša v okolje (slika 1). Merilo sprejemljivosti posega je torej večja ali manjša ustreznost lokacije in/ali večja ali manjša ustreznost načinov poseganja – tehnologije. V vsakem primeru je kvantifikacijo ustreznosti posega mogoče opreti na razliko med stopnjo samoraslosti nekega zemljišča, kakršna bo ostala po posegu, in njegovim

Slika 1: Opredelitev negativnega vpliva na okolje kot pomenske presoje spremembe okolja. Sprememba okolja je vedno posledica načina poseganja v okolje in značilnosti zemljišča na mestu posega – je posledica interakcije tehnologije in okolja. Zato je vpliv na okolje mogoče zmanjšati ali s spremembo mesta posega v prostoru (s prostorskim – lokacijskim načrtovanjem) ali s spremembo oblike poseganja – tehnologije (tehnološkim načrtovanjem – inovacijami), ali z obojimi hkrati (prirejeno po Lyle, 1985).

potencialno samoraslim (naravnim, sproščenim) stanjem. Merilo sprejemljivosti posega je lahko raven, na katero se zmanjšajo kakovosti sicer že motenega okolja, ne samo v pogledu ravni njegove sproščenosti, temveč tudi kot habitata za različne oblike naravnega življenja. Merila sprejemljivosti posega so lahko bolj ali manj posplošena, bolj ali manj detajlna in bolj ali manj specifična pri opredelitvi sprememb kakovosti okolja. Najbolj posplošeno merilo naravovarstvene sprejemljivosti bi torej lahko bil obseg denaturacije, ki jo povzroči poseg v okolju glede na dejansko (ali potencialno) samoraslost okolja. Ob tem lahko – kot že rečeno – stopnjo samoraslosti opredelimo kot obseg odsotnosti človekovih dejavnosti oziroma kot večjo ali manjšo odsotnost posledic teh dejavnosti v okolju, kot gradient spremembe narave v krajini. Tako zastavljeno varstvo narave bi sicer dolgoročno lahko vodilo k prostorski koncentraciji denaturacije ter k delitvi na vse intenzivneje urbaniziran – raznaravljen – prostor eni strani in na naravno bolj ohranjen prostor na drugi. Vse nove posege bi namreč v tem primeru usmerjali v okolja, ki so že motena ali so bolj motena od drugih. Taka delitev ni nujno edini in pravi model prihodnosti Zemlje. Toda k taki prihodnosti Zemlje vodi v načelu tudi varstvo narave z oblikovanjem naravovarstvenih rezervatov. Namesto obsega naravne ohranjenosti, to je stanja zemljišča, bi lahko za presojo sprejemljivosti ali nesprejemljivosti posega kot merilo prevzeli tudi obseg potenciala, ki ga ima neko zemljišče za obnovo samoraslosti. Seveda, tudi to ne reši najbolj temeljnega problema, to je vse večjih antropogenih potreb po prostoru, ki jih prinaša vse večje število ljudi na Zemlji, ki si ob tem želijo tudi vse udobnejšega življenja.

V vsakem primeru je namen presoje vzdržnosti to, da izberemo obliko razvoja z najbolj zadržano, po intenziteti najbolj omejeno interakcijo med človekovim posegom in okoljem. Pri tem se za zmanjševanje učinkov interakcije, to je za zmanjševanje vpliva na okolje, odpirata, kot že rečeno, dve »fronti« delovanja. Vplive na okolje lahko zmanjšamo tako, da izberemo mesto, na katerem bodo spremembe okolja manjše in/ali manj pomembne. Vplive lahko zmanjšamo tudi z izborom take oblike posega, ki bo ob enaki koristnosti manj ali vsaj manj pomembno spremenila okolje. To sicer v splošnem velja tudi za vsa merila pri presojanju načrtovanih posegov: tehnološka, gospodarska, merila tehniške ustreznosti in družbene sprejemljivosti. Vzdržen razvoj lahko uresničimo, kot že rečeno, samo tako, da izbiramo gospodarsko in tehniško sprejemljive tehnologije in lokacije za razvojna delovanja, ki pa hkrati kar najmanj spreminjajo okolje. Pri tem se sicer odpovedujemo »absolutni prednosti« varstva. To je morda videti negotovo za uspešno uveljavljanje varstva narave, ker imajo gospodarski (razvojni) argumenti pogosto večjo politično težo znotraj sistema odločanja v družbi. Toda alternativa argumentirani razpravi in dogovoru je lahko samo diktat. Ta za demokratično družbeno okolje ni sprejemljiva oblika odločanja niti takrat, ko se odločamo o tako pomembnih stvareh, kot je varstvo biotske raznovrstnosti. Cilj pač ne more posvetiti sredstev.

Koncept vzdržnega razvoja sovпада z načeli etika Paula Tylorja. Njegove napotke za človekovo poseganje v naravo bi poenostavljeno lahko strnili v zahtevo, da ne sme obstajati možnost, ki bi naredila manj škode »napadajočemu organizmu« (Taylor, 1986). Filozof z možnostjo misli na mogočo drugačno obliko poseganja v naravo ali v splošnem drugačne mogoče oblike človekovega delovanja. Z »napadajočim organizmom« misli na naravo. Ker je lahko narava človeku manj prijazna, mu je tudi v skladu z etiko spoštovanja narave dana pravica do »popravljanja neprijaznosti narave« – pravica do »samoobrambe«. Toda za »samoobrambo« mora človek izbrati način, ki povzroči naravi najmanj škode. Človekovo delovanje v okolju mora imeti značaj silobrana. Biti mora »nujna obramba, s katero napadeni odvrne sočasni protipravni napad« (SSKJ, 2015). Seveda je potreben družbeni sporazum o tem, kaj vse vključimo v »nujno obrambo«. Tak družbeni sporazum zahteva odprte, eksplicitne in interaktivne pristope k načrtovanju prostora in okolja.

4 Natura 2000 – prostorski načrt

Rezervatno varstvo narave je, gledano s stališča urejanja prostora, prostorska dejavnost, kot je to kmetijstvo, poselitev ali promet. Zasede zemljišča, za katera predpiše način njihove izrabe ali njihove obravnave sploh. Prostorski prikaz območij

Nature 2000 bi zato lahko opredelili kot sektorski prostorski načrt, ki določa prostorske potrebe enega od družbenih interesov – interes za varstvo narave. Ko je tak dokument sprejet v predstavnem telesu, dobi moč veljavnega prostorskega načrta. Nature 2000 uzakonja Uredba o posebnih varstvenih območjih (območjih Natura 2000) (Uredba 2004). Teoretiki prostorskega načrtovanja bi pristop, ki je bil uporabljen pri prostorskem načrtovanju Nature 2000, imeli za primer institucionalnega pristopa k strateškemu načrtovanju prostora (Salet, 2000). Za tak pristop je značilno pripravljane strateških prostorskih načrtov v skladu s posameznimi institucionaliziranimi normativnimi principi. Normativni princip se najprej pojavi kot izraz zavedanja o nečem, kar se določeni družbeni skupini zdi pomembno (in ne neogibno pomembno samo zanjo). Iz tega zavedanja se oblikuje interes za ukrepanje v prostoru, največkrat kot interes za prioritarno zasedanje zemljišč. V našem primeru interes za ohranjanje narave vodi v oblikovanje zamisli o varovanih območjih. Ko normativni princip pridobi širšo družbeno podporo, preraste v družbeno institucijo. Z institucionalizacijo si normativni princip izbora prednost pred drugimi neinstitucionaliziranimi interesi tudi pri zasedanju prostora. Z uzakonitvijo postane normativni princip zakonska norma, obvezno izhodišče načrtovanja in urejanja prostora. Oblikujejo se prostorski rezervati.

V Sloveniji je institucionalni pristop k prostorskemu načrtovanju postal skoraj prevladujoča oblika določanja rabe zemljišč. V prostorskem načrtovanju je dobil pomembnejšo vlogo v 70. letih preteklega stoletja v takratni »bitki za žito«, če si termin sposodimo iz neka drugega časa in okolja. Ta se je takrat uresničevala z hidromelioracijami zemljišč, s preureditvami pridelovalnih območij, tudi s poudarjenimi zahtevami za varstvo kmetijskih zemljišč pred pozidavo. Najboljša pridelovalna zemljišča so dobila status »kmetijskih rezervatov«. Izključna kmetijska raba je bila zakonsko normirana, ne da bi bili upoštevani drugi interesi do prostora. Takrat je varstvo kmetijskih zemljišč izhajalo iz zavedanja, ki se je porodilo in oblikovalo v normativni princip v strokovnem okolju. S širšo, tudi politično, podporo je normativni princip prerasel v družbeno institucijo. Namembnost prostora za kmetijstvo je dobila prednostni položaj v posebnih okoliščinah, v katerih se je pojavila širša družbena zaskrbljenost zaradi nezadostne samooskrbe s kmetijskimi pridelki v Sloveniji. Bila je prednostna raba tudi ob soočanju z naravovarstvenimi premisleki, kar potrjujejo mnoge »na silo« izvedene melioracije mokrišč in rečnih strug. Tak pristop k varstvu kmetijskih zemljišč pa očitno ni bil učinkovit. Pozidava najboljših kmetijskih zemljišč še vedno ostaja med bolj poudarjenimi problemi urejanja slovenskega prostora, kar morda kaže na to, da pozidava kmetijskih zemljišč sama po sebi sploh ni pravi razlog za njihovo neposredno varstvo.

5 Naravni rezervat kot varstveni normativ

Prve naravne rezervate naj bi vzpostavili že v antični Perziji, ko je širjenje paše močno omejilo življenjski prostor divjadi in zmanjšalo možnosti za lov, priljubljeno zabavo družbenih elit (Nicholson, 1970). Če upoštevamo že predstavljeno krajinsko klasifikacijo Formana in Godrona (1986, str. 286), so ti rezervati pomenili zavarovanje naravne ali upravljane krajine pred spremembo v obdelovano krajino. Zato so imeli tudi naravovarstven pomen. So je sicer vzorčen primer institucionalnega pristopa k urejanju prostora: politično dominantna družbena skupina je svoj normativni princip, potrebo po zabavi, institucionalizirala – uzakonila – kot normo vedenja v prostoru za vse in ne glede na druge potrebe glede rabe prostora.

Sodobno rezervatno varstvo narave se je najprej najočitneje uveljavilo na severnoameriški celini z ustanovitvijo Yellowstoneškega parka, prvega narodnega parka na svetu. K temu prvenstvu Severne Amerike so prispevali izjemni naravni pojavi in prvobitne, naravno ohranjene krajine ameriškega Zahoda, toda odločilne so bile tudi družbene in politične okoliščine, »duh časa«. Tudi v tem primeru je namreč šlo za normativni princip, ki se je oblikoval znotraj kulturnega diskurza tistega časa. Z ustrezno politično podporo je princip pridobil status družbene institucije. Ne nazadnje to zelo neposredno potrjuje tudi besedilo iz poročila za kalifornijsko zakonodajno telo ob pripravi zakonov za zavarovanje dveh velikih naravnih območij Yosemite Valley in Mariposa Big Tree Groves, na katero opozarja J. G. Fabos (1968, str. 43): »/.../ [V]zpostavitev velikih javnih območij, ki bodo ljudem v veselje in užitek /.../ [je] upravičena in jo je treba uveljavljati kot politično dolžnost.«

Naravni rezervati so bili najprej opredeljeni kot javni parki ali prostori sprostitve z izjemnim kulturnim (in družbenim) obeležjem po zgledu mestnih parkov. Bili so namenjeni uživanju in za dobro ljudi. (National Park Service, 2015). Naravovarstvena vloga rezervatov je bila implicirana z zavarovanjem divjine. Toda z večjim obsegom denaturacije okolja so postajali prostorski rezervati glavno orodje naravovarstvene dejavnosti. To njihovo vlogo poudarja tudi Mednarodna zveza za varstvo narave. Imenuje jih varovana območja (ang. *protected areas*) in jih ima za »/.../ enega najuspešnejše uporabljenih ukrepov za varstvo biološke raznovrstnosti, s katerim se nadgradijo tradicionalni in na lokalnih skupnostih temelječi pristopi, upravljavski režimi, znanstveno in tradicionalno znanje in sodobne prakse vlad in varstvenih agencij. /.../ Zavarovana območja so eden redkih ukrepov, ki ga je mogoče imeti za uspešnega pri izboljšanju na globalni ravni, pravzaprav enega redkih ukrepov, ki so se pokazali kot uspešni na vseh ravneh. /.../ Vendar sistem zavarovanih območij ogroža prepričanje, da je sistem zastarel

ali da v najslabšem primeru zavarovana območja ne koristijo, ampak imajo lahko negativne učinke za ljudi« (IUCN, 2013). O negotovosti v zvezi s prihodnostjo naravnih parkov govori tudi B. Anko (2015), ki poskuša zamisel narodnega parka iztrgati iz dediščine mestnega parka in mu dati značaj konstitutivnega temelja naroda: »In to je tista glavna naloga jutrišnjih varuhov in upravljavcev narodnih parkov: svojim javnostim bodo morali razložiti, zakaj in s čim si neko zavarovano območje zasluži uvrstitev ob bok galerijam, muzejem itn. Ne gre za besedno igro: za bistvo poslanstva naše stroke gre.«

Kratek skok v zgodovino varstva narave kaže na preoblikovanje zavarovanega območja iz naravnega parka, katerega zamisel in ne samo ime je povezana z mestnim parkom ter njegovo kulturno in družbeno vlogo, v prostorskoupravljavski normativ, ki je namenjen ohranjanju narave. Naravni rezervat je nazadnje dobil vlogo, ki jo imajo drugi varstveni normativi: 1. je predpis, ki vnaprej določa vzorec vedenja pri posegih v prostor; 2. vnaprej zagotavlja prostorski obseg in raven varstva; 3. podobno kot drugi varstveni normativi tudi zavarovano zemljišče temelji na strokovno, kolikor mogoče objektivno ugotovljivi lastnosti, ki se potem neposredno poveže z ogroženostjo, na primer zaradi ugotovljenega habitata ogrožene biološke vrste ali redkosti naravnega pojava. Naravni rezervat v tem primeru ni prostorska opredelitev, ki bi bila skladna s celovito družbeno percepcijo razvojnih in varstvenih potreb. Raba zemljišča je uzakonjena obveza, ki izhaja iz strokovno izolirane interpretacije nekega dejstva, ki pa je v svojem bistvu vrednostna interpretacija in nikakor ni znanstveno dejstvo.

Varstvene normative označuje posebna lastnost, ki pomembno vpliva na postopke varstvenega načrtovanja: sčasoma se njihova strogost povečuje. To je posledica tega, da normativ določa v danih razmerah ocenjeno kot razumno in še dosegljivo raven strogosti varstva, ki ni idealna. Pravzaprav je po definiciji najnižja, zato pa uresničljiva raven varstvene strogosti. V primeru prostorskih normativov je to najmanjši še uresničljiv obseg varovanega prostora. V primeru varstva naravnih kakovosti (biotske raznovrstnosti) bi namreč največji (idealni) obseg ali največja (idealizirana) strogost varstva bila pač popolna prepoved spreminjanja okolja po celotnem prostoru, to je prepuščanje celotnega prostora, pravzaprav kar celotnega planeta, sproščeni naravi.

Na to lastnost normativov je mogoče pokazati s časovnim razvojem mnogih varstvenih normativov, tudi z zgodovinskim razvojem varovanja narave v Sloveniji. Alpski varstveni park je leta 1924 obsegal 1.400 ha površine. Triglavski narodni park je leta 1961 obsegal 2.000 ha (nekaj manj kot desetina odstotka – 0,1 %) današnjega ozemlja Republike Slovenije, leta 1981 83.803 ha, danes že 88.000 ha, kar je 4 % državnega ozemlja. V tem času so se zavarovana območja opredeljevala tudi zunaj

Triglavskega narodnega parka in leta 1990 so obsegala 8 %, leta 2012 pa 12,64 % površine Slovenije. Danes je samo v varstveno omrežje Natura 2000 vključenih že 37,9 % državnega ozemlja.^[6] Normativ postane varstveno strožji (rezervat prostorsko obsežnejši), če razmere, na primer politične ali administrativne, to dopustijo, na primer zaradi opuščanja površinsko ekstenzivnih oblik izkoriščanja naravnih virov, spremenjene družbene zavesti, zaradi posebnih političnih okoliščin, kot je bil v primeru Nature 2000 vstop v novo državno organiziranost – vključitev v Evropsko unijo in podrejanje njenim predstavam o varstvu evropskega prostora.

6 Natura 2000 kot monopol odločanja o rabi prostora

Značilnost normativov, tudi varstvenih in prostorsko varstvenih, je, da določajo pravno zavezujoče vedenje. To pa zahteva kar najnatančnejšo opredelitev zaveze. Za neki dejavnik onesnaževanja okolja je normativ izražen kot numerična vrednost v merskih enotah, s katerimi ta dejavnik kvantificiramo. Če kakovosti okolja ni mogoče natančno izmeriti, meritve nadomesti strokovna presoja. Natura 2000 je dober primer takega varstvenega normativa, ki se preverja s strokovno presojo. Habitata ogroženih vrst ni mogoče natančno opisati, prav tako ni mogoče kvantificirati njegovih lastnosti niti izmeriti njegovega stanja v okolju. Ni mogoče odločiti na temelju objektivnega merjenja, kot na primer policist odloča o kazni vozniku po tem, ko mu je z »objektivno« napravo izmeril prekoračitev normirane najvišje dovoljene hitrosti na cesti. V sistemu presojanja, ki se opira na strokovne presoje, je vedno prisotna subjektivnost, ki jo pogojuje prav nezmožnost natančne merljive kvantifikacije. Kljub temu pa sklep strokovne presoje vodi neposredno v odločitev zaradi vloge, ki jo ima normativ pri odločanju. Pomeni namreč odločitev, ki je podana vnaprej. Strokovna presoja naj bi samo ugotavljala dejstva. In to je položaj, ki strokovnjakom daje monopol pri sprejemanju odločitev. Odziv nekega občinskega uslužbenca, ki je naročanje strokovnih presoj pri ustreznih strokovnih institucijah imenoval »plačevanje davka«, dovolj nazorno osvetli ta položaj.^[7] To pa so za varstvene cilje nevarne okoliščine. Ustvarjajo namreč možnost, da strokovnjak za ustrezno visoko nagrado prilagodi strokovno presojo (izbiri dejstev) željam in potrebam njenega naročnika (ki je običajno tudi plačnik strokovne presoje) in s tem razvrednoti ves sistem varstva okolja in narave.

7 Vrednostne opredelitve okolja/prostora – osnova za usklajevanje interesov^[8]

Varstveni normativ je v vsakem pogledu, v pogledu učinkovitosti varstva in tudi v pogledu razvojnih koristi, »pre-

več omejen«. Čeprav samo z Naturo 2000 varujemo skoraj dve petini državnega ozemlja (37,9 %), ostaja velik del države brez formalne zaveze k premisleku o varstvu narave oziroma biotske raznovrstnosti. Varujemo premalo, na kar kaže težnja k širjenju območij, in hkrati preveč, kar razkrivajo konflikti z drugimi interesi za rabo zemljišč, na primer s kmetijstvom, poplavnim varstvom ipd. Ko zamejujemo in uzakonjamo zavarovana območja na osnovi naravovarstvenih posebnosti zemljišča, še ne poznamo vseh interesov za njihovo rabo. To je pravzaprav ključni problem rezervatnega varstva prostora, ki ga, kot smo videli, zaznava tudi Mednarodna zveza za varstvo narave. Problem se še bolj zaostri, ko postane obseg rezervatov obsežnejši.^[9]

Šestdeseta leta prejšnjega stoletja so prinesla pomemben premik v odnosu do urejanja prostora. Kriza v okolju, ki jo je v širšo javno zavest tako prepričljivo priklicala ameriška biologinja Rachel Carson^[10] je razkrila tudi neustrezne prakse dotedanjega po pravilu razvojnega prostorskega načrtovanja. Eden začetnikov prizadevanj za varstveno prostorsko načrtovanje je bil škotski krajinski arhitekt in regionalni načrtovalec Ian McHarg, avtor knjižne strokovne uspešnice *Design with Nature* (1969). V prostorsko načrtovanje je vpeljal koncept intrinzičnih vrednosti kot varstveno nadgradnjo do tedaj prevladujočega utilitarne vrednotenja zemljišč. Ameriški filozof Holmes Rolston III. (1995, str. 35) je na mednarodni konferenci ob Evropskem letu varstva narave 1995 v Ljubljani ta premik v presojanju okolja opisal z vprašanjem, ki si ju moramo zastaviti ob varstvenem obravnavanju neke okoljske entitete »x«: »1. Za kaj je x dober? 2. Kaj je za x lastno dobro? Prvo vprašanje se nanaša na uporabno vrednost, drugo na intrinzično vrednost.«^[11] Neko zemljišče ima intrinzično vrednost zaradi svoje samoraslosti – svoje naravnosti.^[12] Stopnjo naravnosti nekega zemljišča pa opredeljuje obstoj tistih njegovih sestavin, ki jih ustvarja sproščena narava. Naravnost nekega prostora ali zemljišča se vzdržuje in obnavlja s samoraslostjo, spontanostjo naravnega sistema in odsotnostjo človekovih dejavnosti. Zato je naravnost, obseg naravnosti, notranja, inherentna lastnost prostora, ki dejansko odkriva, kaj je za naravo lastno dobro. Je intrinzična vrednost zemljišča.

Ian McHarg se je kot krajinski in regionalni načrtovalec najbolj neposredno soočal z metodološkim problemom razrešitve konflikta med uporabno in intrinzično vrednostjo nekega zemljišča. Kaj je pomembnejše? To vprašanje je bilo, kot navaja Anne W. Spirn (2000, str. 102), sicer prav tako vzrok za shizmo v amerškem okoljskem gibanju, ki je nastala pred več kot sto leti ob sporu med Johnom Muirjem^[13] in Giffordom Pinchotom^[14], osrednjima osebama tega gibanja v ZDA. Ta pionirja ameriškega varstva narave sta namreč imela nasprotujoči si stališči glede pravice do paše na zavarovanem območju doline reke Yosemite. Ian McHarg je poosebil to shizmo, piše Ann W. Spirn (prav tam): »Konflikt med ohranjanjem stan-

ja (kaj je za »x« dobro, *opomba J. M.*) in spremembo zemljišča (za kaj je »x« dober, *opomba J. M.*) je neskladje, ki se je trmasto zasedlo pri McHargu.^[15]

Vsaj dve skupini raziskovalcev^[16] sta že v 70. letih preteklega stoletja spoznali, da nasprotje med utilitarnim in varstvenim odnosom do okolja ni rešljivo s pripisovanjem večje pomembnosti ali izključujoče intrinzičnosti kateremu od dveh interesov za zemljišče. Vsako od vrednotenj je namreč konsistentno samo znotraj svojega razpona koristnosti oziroma pomembnosti. Zemljišče je zato treba vrednotiti ločeno v okviru vprašanja, »kaj je za ‚x‘ dobro«, in v okviru vprašanja, »za kaj je ‚x‘ dober«. Odločitev o namembnosti nekega zemljišča lahko upošteva obe koristnosti hkrati. Pravi problem ni določiti neke dominantne ali ultimativne vrednosti zemljišča, temveč najboljšo mogočo obliko rabe zemljišča, ki je hkrati tudi najboljša mogoča oblika njegovega varstva. Problem je, ali sta predvidena lokacija in predvidena tehnologija nove rabe ali varstva zemljišča zares taki, da hkrati kar najmanj prizadeneta tisto, kar je za »x« (zemljišče) dobro, in hkrati kar najbolj izkoristita tisto, za kar je »x« (zemljišče) dobro. Pravo vprašanje je, ali smo med mogočimi rabami in varstvom izbrali tisto opredelitev za zemljišče, ki združuje obe koristnosti na najboljši mogoč način.

Zemljišče moramo pred odločitvijo o njegovi rabi »opremiti« s pomeni, ki jih ustvarjajo različni interesi do prostora, predvsem interesi skupnosti, ki prostor upravlja in v njem živi. Šele kartiranje pomenov (**različnih mogočih vrednostnih opredelitev**) zemljišč odkrije, kakšne so resnične možnosti za to, da se posamezni interesi uveljavijo, kakšne so možnosti, da se uskladijo interesi, ki med seboj tekmujejo za ista zemljišča in so si med seboj konkurenčni ali izključujoči. Vrednostno kartiranje zemljišč zahteva predhodno raziskovanje prostorskih danosti, biotskih in abiotskih značilnosti, vključno s prostorskimi odnosi. Šele to omogoči, kot navaja Ann W. Spirn (2000, str. 108), »sistematično celovitost v povezavi z različnimi pogledi na okolje«.

Razkritje pomenov zemljišč za različne varstvene zahteve omogoča tehtanje sprejemljivosti načrtovanih posegov v okolje, kar je bistvo postopka za presojo vplivov razvojnih načrtov na okolje, postopka, ki naj bi ga izumil prav Ian McHarg.^[17] Naj dodamo, da so eno prvih presoj vplivov na okolje v Sloveniji, če ne že prav prvo, v okviru Zavoda za spomeniško varstvo RS Slovenije izdelali Stane Peterlin, Franček Vardjan in Janez Gregori, in sicer že leta 1972, to je samo dve leti po tem, ko so v ameriškem kongresu sprejeli zakon o politiki v okolju (ang. *Environmental Policy Act of 1969*) (1970). Ta je zakonom naložil obvezo, da morajo predlagatelji razvojnega projekta, pri katerem je kot investitor udeležena zvezna vlada ZDA, izdelati presojo vplivov projekta na okolje. V omenjeni po vsej verjetnosti prvi »slovenski« presoji vplivov na okolje

so s pomočjo predvidevanja vplivov, ki jih ima potencialno rafinerija nafte na okolje in naravo, predlagali izbor okoljsko najustreznejše med 12 evidentiranimi mogočimi lokacijami, to je med 12 različicami mogoče prostorske rešitve za rafinerijo nafte v okolici Ljubljane. Naročnik presoje je bil Ljubljanski urbanistični zavod (Peterlin, Vardjan in Gregori, 1972).

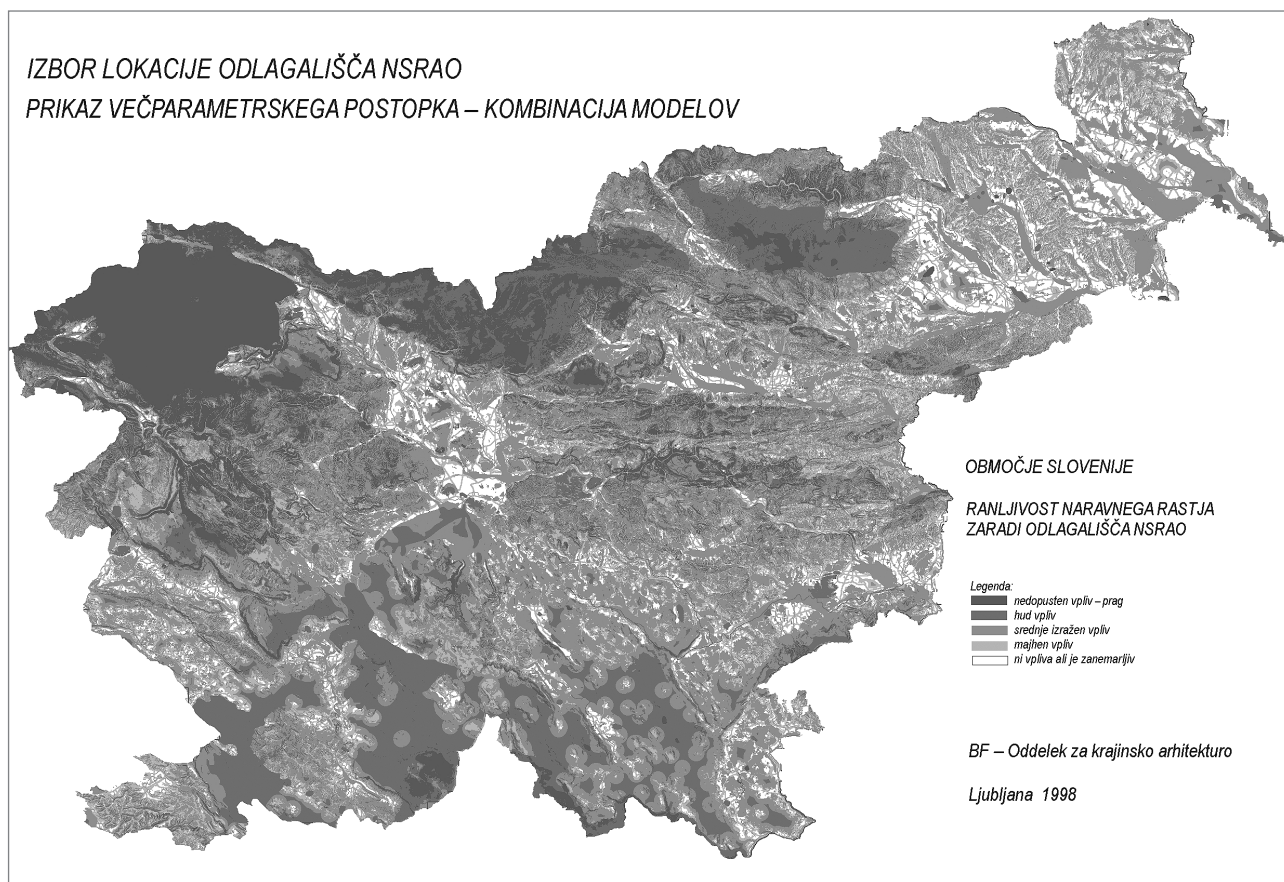
8 Ranljivost zemljišč

Prostorski prikaz varstvenih pomenov nekega zemljišča, ki jih razkrijemo s simulacijo posledic načrtovanih posegov v okolje, je C. Steinitz (1969) označil kot »ranljivost zemljišča« (ang. *land vulnerability*). V tem primeru ranljivost zemljišča ni z raziskovanjem okolja neposredno ugotovljiva (objektivna) lastnost zemljišča, temveč je simulacijski model, ki prikazuje mogočo varstveno presojo oziroma vrednostno oceno posledic načrtovanega posega ob domnevi, da se ta lahko zgodi kjer koli, na katerem koli zemljišču obravnavanega prostora. V takem pomenu se je izraz uporabljal tudi v slovenskem prostoru do leta 1993, ko mu je zakon o varstvu okolja (1993) pripisal drugačen pomen.^[18]

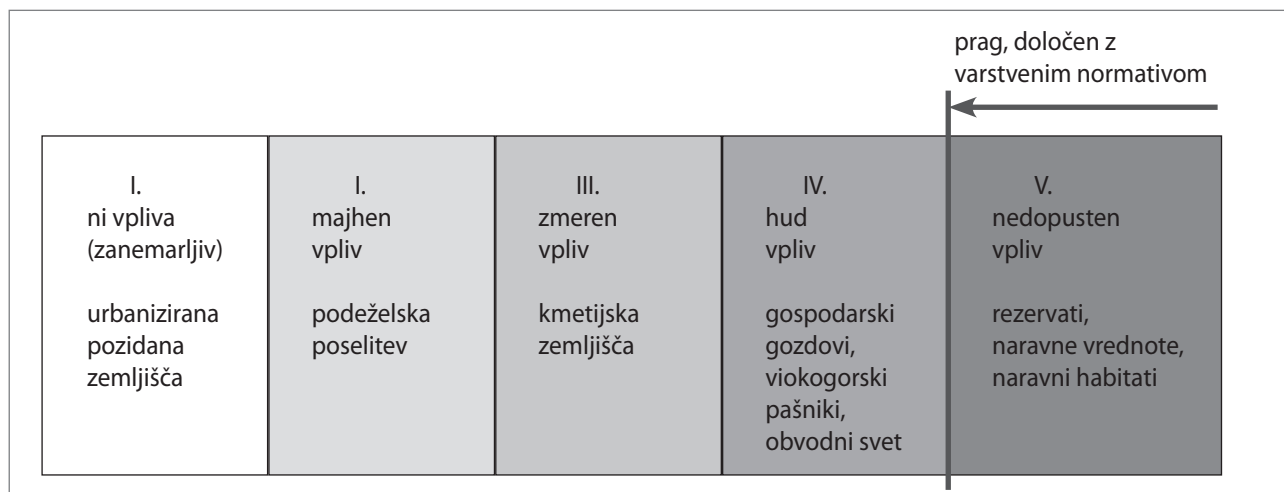
Na sliki 2 je predstavljen primer zemljevida ranljivosti naravnega rasti ob domnevi, da se nekeje v Sloveniji mora zgraditi objekt za shranjevanje nizko in srednje radioaktivnih odpadkov. Zemljevid je bil izdelan za potrebe demonstracije mogočega postopka iskanja lokacije objekta odlagališča (Marušič in Golobič, 1998). Zemljevid ne omogoča sklepanja o ustreznosti ali neustreznosti mesta za odlagališče nizko in srednje radioaktivnih odpadkov, ki je zdaj že določeno v bližini nuklearne elektrarne v občini Krško. Ranljivost razkriva zemljišča, ki naj bi bila za odlagališče bolj ali manj sprejemljiva ob upoštevanju posledic za naravno ohranjenost, ki bi nastale, če se zgradi odlagališče znotraj območja cele Slovenije. Močnejša rdeča barva na sliki 2 pomeni manj sprejemljive posledice izgradnje in obratovanja odlagališča. Z drugimi besedami, močnejša rdeča barva pomeni bolj poudarjeno nujnost varstva zemljišč. Z najmočnejšo rdečo barvo je prikazan tudi Triglavski narodni park, ki je bil takrat (leta 1998) opredeljen kot območje, na katerem je odlagališče **že vnaprej izključeno. S tem je bila določena zgornja meja sprejemljivosti vpliva odlagališča na naravno ohranjenost. Triglavski narodni park v tem primeru pomeni prag dopustnosti rabe zemljišč za odlagališče odpadkov in s tem določa varstveni normativ.**

Spodnjo mejo lestvice določajo zemljišča, na katerih bi odlagališče nizko in srednje radioaktivnih odpadkov imelo najmanjše, to je nepomembne ali nezaznavne učinke na naravo. Taka vrednostna lestvica ali vrednostna funkcija je prikazana na sliki 3.

Lestvica na sliki 3 povzema koncept naravnosti, kot ga opredeljujeta krajinska ekologa Forman in Godron (1986). Stop-

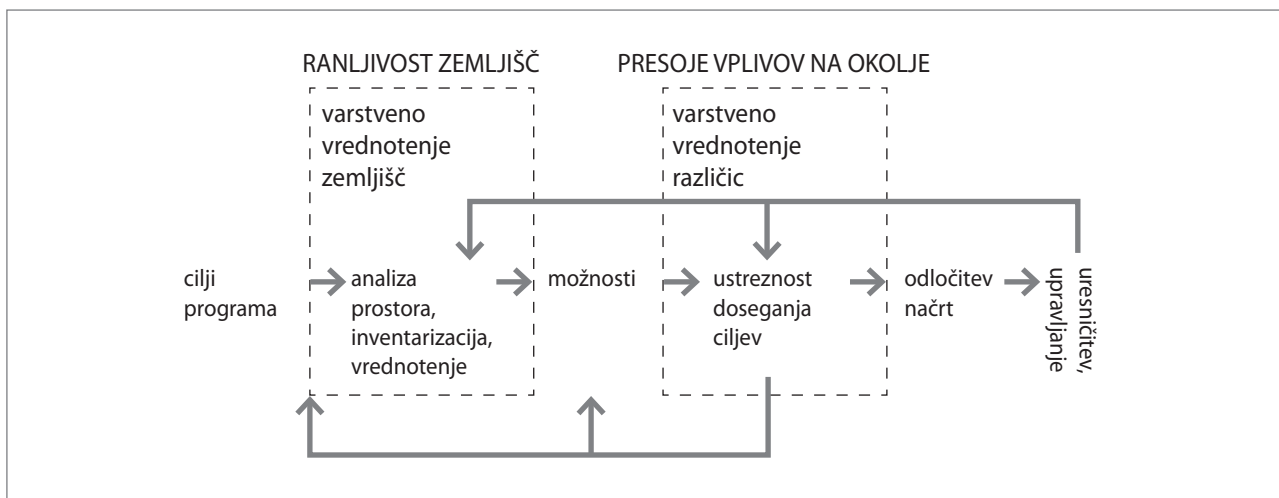
Slika 2: Ranljivost naravnega rastja zaradi izgradnje odlagališča nizko in srednje radioaktivnih odpadkov. Za izračun modela in kartografski prikaz je bil uporabljen programski paket *ProVal*.

Slika 3: Vrednostna funkcija (vrednostna lestvica) vpliva, ki ga lahko ima pozidava na naravni značaj zemljišč. Razumljivo je, da raba že pozidanih zemljišč pomeni najnižjo stopnjo vpliva na naravno samoraslost krajine.

njo ranljivosti naravne ohranjenosti zaradi graditve odlagališča nizko in srednje radioaktivnih odpadkov na sliki 1 poleg dejanskega stanja pokrova tal (gole in vodne površine, mokrišča, obvodna zemljišča, urbanizirana zemljišča, zemljišča v kmetijski rabi, gozd in zemljišča nad gozdno mejo) vključuje še vrednostne lestvice za relief (razen na vinogradniških in turističnih območjih večji nagib zemljišč odvrta intenzivnejšo antropogeno rabo, zato so ta bolj naravno ohranjena, podobno

se tudi z višjo nadmorsko višino zmanjšuje intenziteta rabe zemljišč in povečuje njihova naravna ohranjenost), za oddaljenost od poselitve, infrastrukturnih vodov, cest in različnih drugih ureditev v prostoru (s teh zemljišč prihajajo vplivi, ki zmanjšujejo naravno ohranjenost tudi na sosednjih zemljiščih). Za združevanje vrednosti iz posameznih vrednostnih lestvic v skupni prikaz ranljivosti je bilo uporabljeno pravilo mehke (meglične) logike MAX.

Slika 4: Paradigma racionalnega reševanja problemov in vključevanje varstvenih zahtev (prirejeno po Lyle, 1985, str. 126–135)

Slika prostorske razporeditve ranljivejših zemljišč je model ene od mogočih varstvenih predstav ali interpretacij varstvenih pomenov prostora. Drugačno sliko ranljivosti narave bi dobili, če bi podobne prostorske modele pripravili tudi za druga mogoča vrednostna izhodišča ali ranljivost drugih opredeljivih kakovosti naravnega okolja, na primer za ranljivost habitatov posameznih (ogroženih) bioloških vrst, ranljivost koridorjev, ranljivost prostorske povezanosti – prostorskih mrež življenjskih okolij –, ranljivost zemljišč zaradi vdora invazivnih vrst (kje v prostoru novi posegi lahko povečajo invazivno moč tujerodnih vrst) ipd. Snovanje takih modelov zahteva ustrezna znanja o prostoru in zakonitostih, ki opredeljujejo prostorsko pojavnost posameznih kakovosti okolja, tudi znanja o zakonitostih, ki določajo nastanek in obstoj kakovosti okolja. Pomanjkljiva znanja o vsem tem so lahko resna omejitev tovrstnega modeliranja prostora. Toda taka znanja skupaj z ustreznimi podatki o prostoru so potrebna za kakršne koli pristope k objektivni presoji ogroženosti narave, ne nazadnje tudi za določanje meja prostorskih rezervatov in njihovo upravljanje, to je za postopke, ki so se že izvedli ali se še izvajajo.

9 Načrt za varstvo habitata ali celovita presoja vplivov na okolje

S širjenjem prostorskih rezervatov se lahko spremeni njihova vloga v postopkih varstva narave. Z večjim obsegom varovana območja izgubljajo vlogo varstvenega normativa. Tega se je očitno zavedal tudi evropski zakonodajalec, ki je v členu 4 državam članicam ponudil možnost, da omejijo obseg rezervatov na 5 % državnega ozemlja^[19]. Kot kažejo navedbe v opombi 9, je bil zakonodajalec pri tem morda preveč zadržan. Verjetno je mejno vrednost 5 % postavil zaradi skrbi, da z varovanjem biotske raznovrstnosti ne bi vnaprej in v preveliki meri utesnil razvojnih načrtov posameznih članic unije. Vse države Evropske unije z varovanimi območji v okviru Nature 2000

presejajo 5 % omejitev, večinoma za dva do trikrat, Slovenija celo za sedemkrat. Kljub večjemu ali manjšemu prostorskemu obsegu varovanih območij se posegom vanje ni mogoče izogniti, zlasti če se načrtujejo linijski objekti. Ta problem se je v zvezi z varstvom habitatov ogroženih vrst pokazal tudi v ZDA. Leta 1982 so tam vpeljali zahtevo, da se mora v skladu z njihovo tradicijo krajinskega načrtovanja v vseh primerih, v katerih razvojne posege načrtujejo v varovanem območju, zanj izdelati prostorski načrt – imenujejo ga »načrt za varstvo habitata« (Beatly, 1994), ki podrobneje razmejuje rabo zemljišč znotraj zavarovanega območja. Posebnost tega varstvenega orodja je, da se v njegovo izdelovanje vključujejo vsi deležniki, državna administracija, zadolžena za varstvo narave in načrtovanje prostora, zainteresirana javnost in znanstvene institucije. Ta sistem varstva narave je bil v politološki literaturi predstavljen kot primer sodelujočega upravljanja skupnih zadev – primer dogovorne demokracije (Craigh, 2003, str. 144). Teoretiki prostorskega načrtovanja (Salet, 2000) bi ga imeli za primer interaktivnega pristopa k prostorskemu načrtovanju.

V Sloveniji smo izbrali drugačno pot. Posege v varovana območja (zavarovana območja in območja Natura) presojamo s posebno presoj sprejemljivosti vplivov izvedbe načrtov in posegov v naravo na varovana območja (Pravilnik o presoji sprejemljivosti vplivov izvedbe planov in posegov v naravo na varovana območja, 2004). Taka presoja spada v »družino« presoj vplivov na okolje. Te so, če nanje gledamo z vidika teorije, tudi del ustvarjalnega procesa. So tisti njegov del, v katerem izbiramo najboljšo med mogočimi rešitvami nekega problema (slika 4).

Ustvarjalnost se pri presojah vplivov na okolje ali naravo kaže posredno, kot napor pri izbiranju prave rešitve med ponujenimi možnostmi. In dejansko moramo imeti možnost, da lahko izbiramo med različnimi razvojnimi načrti (posegi v okolje), če hočemo, da bo presoja vplivov na okolje ali naravo imela

ustrezen učinek, to je da bo prispevala k vzdržnemu razvoju. Presoja samo enega razvojnega načrta, tudi če jo izvedemo po enakem postopku, kot kadar presojamo o več možnostih razvojnega načrta, ostane le preverjanje sprejemljivosti/neprejemljivosti razvojnega načrta. Ne omogoča izbiranja tiste med možnostmi, ki bo naredila manj škode »napadajočemu organizmu« (Taylor, 1986). Težavnost presojanja posegov v naravo se pokaže, takrat ko zavarovana območja zaradi svojega velikega obsega izgubijo vlogo varstvenega normativa. V tem primeru izgubimo formalizirana merila, ki so nujna za objektivizirano presajo in ustrezna osnova za usklajevanje z drugimi interesi do prostora. Presoja postane opravilo, ki se lahko objektivizira samo s sklicevanjem na varovanje obstoječega stanja okolja, torej na koncept trajnostnega razvoja. Toda to pomeni tudi, da se presojanje zapre vase, postane implicitno, zaprto za morebitne zunanje pomisleke. Ti so v tem primeru v osnovi nestrokovni in zato pri takem presojanju niso pomembni. Presojanje se spremeni v odločanje. To pa je popolnoma drugačen položaj, kot ga ustvarja ameriški sistem odločanja s pomočjo pripravljanih načrtov za varstvo habitatov in širitvijo kroga déležnikov pri tem.

10 Sklep

Vseevropska mreža Natura 2000 ima v prostoru različne učinke, tudi manj zelene. Kot prostorsko opredeljena mreža območij ima vlogo načrta rabe zemljišč. Kot oblika in način varstva okolja in varstva narave, slednje je sploh njeno primarno poslanstvo, ima vlogo varstvenega normativa. Kot izraz naravovarstvene osveščenosti in razvojnih pričakovanj je Natura 2000 izraz normativnega principa z družbeno podporo, ki pa je, ker gre za normativni princip, odvisna od interesnih skupin, vsakokratnih družbenih razmer in duha časa. Natura 2000 je mogoče imeti tudi za obliko interpretacije narave kot prvobitnega stanja okolja na Zemlji in zato v vlogi od »zaščitnika« samoraslosti narave, naravne prvobitnosti, intrinzičnega značaja narave. Vsaka od teh vlog ima drugačen družbenoupravljaljski in tudi prostorsko-reditveni kontekst. Žal je prav zadnje najslabše domišljen del celotnega projekta s stranskimi učinki, ki so vsaj v Sloveniji opazni. Mogoče tudi zato, ker smo v kratki zgodovini upravljanja svoje države skoraj popolnoma opustili ali vsaj pomembno zmanjšali širše družbeno skrbništvo nad prostorom.

Prof. dr. Janez Marušič

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana, Slovenija
E-pošta: janez.marusic@bf.uni-lj.si

Opombe

[1] Koncept je predstavil Hans Carl von Carlowitz v knjigi *Sylvicultura Oeconomica*, natisnjeni v Leipzigu leta 1713 (Gruber, 2015).

[2] Piranski statut iz leta 1474, *Sylvicultura Oeconomica* iz leta 1713, madžarski gozdni red iz leta 1768, Gozdnogospodarski načrt za Trnovski gozd iz leta 1771 leta in Terezijanski gozdni red za Kranjsko iz leta 1771 (Anko, Bogataj in Mastnak, 2009).

[3] Berilo o trajnosti (Anko, Bogataj in Mastnak, 2009) prikazuje arhaične (ljudske) družbene in pridelovalne prakse kot vzorčne primere »dobre prakse« trajnostnega vedenja.

[4] Dober primer so Amiši, evropski priseljenci, pretežno iz Švice, ki živijo v enklavah v ZDA. Oklepajo se starih (tradicionalnih) vzorcev življenja in ne sprejemajo tehnoloških inovacij. Zaradi tega so kot družbena skupnost postali zanimivi za iskalce sodobnih varovalno naravnanih bivanjskih modelov.

[5] Eksplicitnost v tem primeru pomeni, da predlog za odločitev pripravimo po postopku, v katerem so izrecno opredeljene posamezne njegove sestavine – koraki (algoritem) ter vhodne in izhodne informacije.

[6] Podatek se nanaša na obdobje po sprejetju »Uredbe o spremembah in dopolnitvah Uredbe o posebnih varstvenih območjih (območjih Nature 2000)« leta 2013 (Nartnik, 2015, str. 3).

[7] Izjava ima tudi nadaljevanje: »Poslal sem jih (mislim je predstavnike strokovnih institucij) k županu, ki je dober pogajalec, da se pogodijo o ‚višini davka‘«.

[8] Izraz ranljivost tukaj uporabljamo v pomenu potenciala, obsega možnosti za kakršno koli poslabšanje stanja okolja zaradi nekega načrtovanega posega. Ne gre za ranljivost kot lastnost, ki je zemljišču dana sama po sebi, temveč za napoved stanja zemljišča, ki lahko nastane, če se uresniči nameravan (načrtovan) poseg v okolje. Ranljivost se ne nanaša samo na naravnost ali na biološke vrste, prav tako ne na »verjetnost, da bodo v bližnji prihodnosti prešle v kategorijo prizadetih vrst, če bodo dejavniki ogrožanja še naprej delovali«, kot ranljivost v 2. členu opredeljuje Uredba o posebnih varstvenih območjih (območjih Natura 2000) (Uredba 2004). Tu zapisana ranljivost ni prostorski prikaz nekega stanja, dejstev o prostoru, temveč vrednostna opredelitev – je prikaz (simulacija) potencialne škode, ki jo načrtovani poseg lahko povzroči okolju (naravi, biotski raznovrstnosti ali kakor koli že opredeljeni vrednoti oziroma kakovosti okolja).

[9] Na vprašanje, kdaj postane obseg rezervatov preobsežen, ni mogoče neposredno odgovoriti, ker je to odvisno od drugih interesov za rabo prostora, družbenih razmer, uzakonjenih oblik varstva prostora, razvitenosti družbe in gotovo še od veliko drugih okoliščin. Za nekatere države Evropske unije (Avstrija, Belgija, Danska, Finska, Francija, Nemčija, Nizozemska, Švedska, Združeno kraljestvo) je bil leta 2010 relativni obseg nacionalnih ozemelj, ki so bila vključena v Natura 2000, med 10 in 15 %. Najbrž je mogoče sklepati, da je to tisti relativni površinski obseg neposrednega (normativnega) varovanja narave, ki je še funkcionalen v državah z boljše urejenim sistemom načrtovanja prostora (Natura 2000, GIS Calculated Values, 2010).

[10] *Silent spring*, knjižno uspešnico ameriške biologinje R. Carson iz leta 1962 bi lahko postavili na začetek sodobnega okoljskega gibanja, kot je zapisal The New York Magazine ob 50. obletnici njenega izida (Griswold, 2012). Slovenski prevod knjige z naslovom *Nema pomlad* je bil natisnjen deset let po izidu prve angleške izdaje.

[11] Rolston H. III., Narava, kultura in etika okolja, v: *Varstvo narave zunaj varovanih območij*, Zbornik mednarodne konference ob Evropskem letu varstva narave 1995, urednik Ogrin, D., Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, str. 35.

[12] Leena Vilkkä (1997, str. 11), ki podrobneje obravnava vrednostna presojanja v povezavi z varstvom narave, med sinonimi za privednik

intrinzičen navaja tudi pridevnik naraven.

[13] John Muir (1838–1914), škotsko-ameriški pisec, naravovarstvenik ter pobudnik zavarovanja narodnih parkov Yosemite in Sequoia.

[14] Gifford Pinchot (1865–1946), ameriški politik, gozdar in prvi vodja službe za gozdove ZDA. Bil je tudi guverner zvezne države Pensilvanije.

[15] Spirn (2000). Te dileme so sicer znane tudi v domačem okolju, na primer ta: kaj je pomembnejše, naravna vrednota ali kulturna dediščina?

[16] Prvo skupino so tvorili raziskovalci s kalifornijske univerze v Berkeleyju – Patri, Streatfield, Ingmire (1972) –, drugo pa raziskovalci s podiplomske šole za oblikovanje univerze Harvard pod vodstvom C. Steinitz (1972).

[17] Trditev, da je to okoljevarstveno orodje izumil I. McHarg, je ta sam izrekel na predavanju študentom krajinske arhitekture na ljubljanski biotehniški fakulteti leta 1998.

[18] V 52. členu (Vsebina študije ranljivosti okolja) ta zakon določa: »Študija ranljivosti okolja temelji na ekosistemski členitvi prostora in sestavljajo jo kakovostna in količinska analiza okolja in njegovih sestavin, njegove občutljivosti glede posegov v okolje, regeneracijske in nevtralizacijske sposobnosti okolja, dosežene stopnje celotne in integralne obremenjenosti in ogroženosti, ocena še sprejemljivega obsega obremenitve in predlog stopnje varovanja okolja pred obremenitvami, vključno z območji, na katerih zaradi čezmerne obremenjenosti novi posegi v okolje niso dovoljeni.« Tako opredeljena ranljivost ni povezana z načrtovanimi posegi v okolje in ne pomeni simulacije njihovih posledic. To potrjuje tudi besedilo M. Špes (2002, str. 585–599), s katerim pojasnjuje navedeni člen zakona o varstvu okolja: »Pri študijah ranljivosti okolja zato na eni strani vrednotimo naravnogeografske kazalce, ki opredeljujejo nosilnost okolja in njegovih sestavin oziroma njihovo samočistilno, nevtralizacijsko sposobnost, na drugi strani pa dosedanje (ne prihodnje, op. J. M.) človekove posege v to okolje, spremembe v rabi tal in naravnih virov oziroma stopnjo obremenjenosti ali splošno onesnaženost in degradacijo.«

Viri in literatura

Anko, B. (2015): O prihodnosti TNP, pridobljeno 22. 6. 2015 na http://www.tnp.si/images/uploads/O_prihodnosti_TNP_Anko_1.pdf.

Anko, B., Bogataj, N., in Mastnak, M. (2009): *Berilo o trajnosti*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije.

Beatly, T. (1994): *Habitat Conservation Planning, Endangered Species and Urban Growth*, Austin: University of Texas Press.

Carson, R. (1972): *Nema pomlad*, Ljubljana: DZS.

Craig, W. T. (2003): *Habitat Conservation Planning*, v: Fung, A., Wright, E. O., *Deepening democracy*, str. 144–172, London: Verso.

Direktiva Sveta 92/43/EGS z dne 21. maja 1992 o ohranjanju naravnih habitatov ter prosto živečih živalskih in rastlinskih vrst (člen 4, odstavek 2), pridobljeno 7. 5. 2015 na <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/HTML/?uri=CEL&a=92/43/EGS&EX:31992L0043&from=EN>.

Environmental Policy Act of 1969 (1970): **Public Law 91–190, 91st Congress**, 1075, January 1, 1970.

Fabos, J. G., Milde, G. T., in Weinmayr, V. M. (1968): *Frederick Law Olmsted, Sr., Founder of Landscape Architecture in America*. Amherst, MA: The University of Massachusetts Press.

Forman, R. T. T., in Godron, M. (1986): *Landscape Ecology*. New York: John Wiley and Sons, str. 286.

Graham, F. (1971): *Mens' dominion: The Story of Conservation in America*. Filadelfija: Lippincott.

Griswold, E. (2012): How 'Silent Spring' Ignited the Environmental Movement. *The New York Magazine*, 21. september 2012. Pridobljeno 25. 4. 2015 na http://www.nytimes.com/2012/09/23/magazine/how-silent-spring-ignited-the-environmental-movement.html?_r=0.

Gruber, U. (2015): *From Freiberg to Rio – Hans Carl von Carlowitz' 'Sylvicultura Oeconomica' and the career of the term 'sustainable'*, pridobljeno 15. 4. 2015 na <http://tu-freiberg.de/ressourcenprofil/pdf/Text%20Grober%20englisch.pdf>.

Hardin, G. (1968): The tragedy of Commons. *Science*, Vol. 162, 13. dec. 1968, str. 1243–1248. Dostopno na <https://www.sciencemag.org/>.

Hopkins, L. D. (1977): Methods for generation land suitability maps: a comparative evaluation. *Journal of the American Institute of Planners*, vol. 43, issue 4, 1977, str. 386–400. IUCN (2013), Priority Area 1: Protected areas ... conserving nature, pridobljeno 15. 4. 2015 na http://www.iucn.org/about/work/programmes/gpa_phome/gpap_biodiversity/.

Lyle, J. T. (1985): *Design for Human Ecosystems: Landscape, land use, and natural resources*. New York: Van Nostrand Reinhold.

Marušič, J., Golobič, M. (1998): *Izbor lokacije za odlagališče NSRAO: Prikaz večparametrijskega postopka – kombinacija modelov: študija*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani.

McHarg, I. (1969): *Design with Nature*. New York: Garden City, American Museum of Natural History [by] the Natural History Press.

Nartnik, I. (2015): *Primerjalna analiza presoj posegov v varovana območja narave*: magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta.

National Park Service, History, pridobljeno 25. 5. 2015 na <http://www.nps.gov/aboutus/history.htm>.

Natura 2000 (GIS Calculated Values), Data of December of 2010 provided by MS, pridobljeno 20. 6. 2015 na http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/db_gis/pdf/area_calc.pdf.

Nicholson, M. (1970): *The Environmental Revolution*, str. 138. London: Hoder & Stoughton.

Peterlin, S., Vardjan, F., Gregori, J. (1972): *Ocena možnih lokacij za rafinerijo nafte v okolici Ljubljane s stališča varstva okolja, posebej varstva narave, Poročilo I. faze (elaborat)*, Naročnik Ljubljanski urbanistični zavod. Ljubljana: Republiški zavod za spomeniško varstvo, marec 1972.

Patri, T., Streatfield, D., Ingmire, T. (1972): Regionalno planiranje in sistem zgodnjega opozarjanja, *Krajinsko planiranje*, Zbornik simpozija, Ljubljana: Katedra za krajinsko arhitekturo in vrtnarstvo, Biotehniška fakulteta, str. 239–255.

Platon (2004): Menon, *Zbrana dela I.*, str. 887. Celje: Mohorjeva družba.

Pravilnik o presoji sprejemljivosti vplivov izvedbe planov in posegov v naravo na varovana območja (2004). *Uradni list RS*, št. 130/2004 z dne 3. 12. 2004, str. 15485.

Salet, W. (2000): The Institutional Approach to Strategic Planning, v: Faludi, A., Salet, W., *The Revival of Strategic Spatial Planning*, str. 13–24, Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences.

Spirn, A.W. (2000): **Ian Mc Harg, Landscape Architecture and Environmentalism: Ideas and Methods in Context**, v: Conan, C., *Environmentalism in Landscape Architecture*, str. 102. Washington: Dumbarton Oaks Publication Office.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, spletna izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, pridobljeno 15. 4. 2015 na http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=silobran&hs=1.

Steinitz, C. (1972): The Environmental Impacts of an Interstate Highway: A Computer Analysis for Route Selection, v: *Krajinsko planiranje*, zbornik simpozija, Katedra za krajinsko arhitekturo in vrtnarstvo, Biotehniška fakulteta, Ljubljana, str. 169–196.

Steinitz, C. (2012): *A Framework for Geodesign*, ESRI, Redlands, str. 60–63.

Steinitz, C., Murray, T., Sinton, D., in Way, D. (1969): *A Comparative Study of Resources analysis Methods*, Cambridge: Department of Landscape Architecture Research Office, Harvard University.

Sveto pismo (2003): *Prva Mojzsova knjiga – Geneza*. Standardni slovenski prevod. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, str. 52.

Špes, M. (2002): Pomen študij ranljivosti okolja za sonaravni razvoj Slovenije, *Dela* 18, str. 585–599.

Taylor, P. W. (1986): *Respect for Nature . A Theory of Environmental Ethics*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Toman, J. M. (2013): **Natura 2000 – omrežje izbranih varstvenih območij**. *Proteus*, 76(1), str. 6–14.

Uredba 2004: Uredba o posebnih varstvenih območjih (območjih Natura 2000), *Uradni list RS*, št. 49 z dne 30. 4. 2004.

Vandeman, J. M. (2001): *The Myth of Sustainable Lifestyle*, pridobljeno 15. 4. 2015 na <http://mjvande.nfshost.com/sustain.htm>.

Vilka, L. (1997). *The Intrinsic Value of Nature*, str. 11. Amsterdam-Atlanta, GA: Rodopi B.V., str. 11.

Zakon o varstvu okolja (1993): *Uradni list RS*, št. 32/1993 z dne 17. 6. 1993, 52. člen.